

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я

УДК 281.96:304.4

Ігор Ісіченко

Архієпископ Харківський і Полтавський УАПЦ

ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРАВОСЛАВНОЇ СПІЛЬНОТИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ТВОРЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена визначенню сучасних проблем громадсько-церковних та державно-церковних відносин в незалежній Україні, з'ясуванню особливостей існування православ'я в Україні та ролі православ'я в утвердженні громадянського суспільства.

Протягом кількох останніх років наша консисторія в Харкові одержує наприкінці листопада один і той самий бланк статистичної звітності, в якому пропонується вказати не тільки кількість церковних парафій і монастирів, але й число священнослужителів з поділом на вікові й освітні категорії, а також кількість наданих благодійних обідів, осіб, нагодованих церквою, і парафіян, що займаються добродійною працею в лікарнях, інтернатах, дитячих закладах, в'язницях. Бувало, що вимагалось вказати також число хрещень і вінчань. І щороку знов і знов доводиться пояснювати, що наше розуміння **конституційних принципів свободи совісті й відокремлення Церкви від держави** не передбачає звітування перед державою в справах здійснення Церквою її апостольського служіння. Наскільки це допомагає, свідчить те, що цього року нам надіслали не тільки стару, а ще й нову статистичну форму, де вже пропонується вказати заходи, плановані до дня пам'яті св. Миколая Мир-Лікійського та Різдва Христового за подібною схемою:

п/п	Заходи	Дата і час проведення	Місце проведення	Планується кількість учасників	Відповідальні

Я згадую про це зовсім не для того, щоб поскаржитися на харківських бюрократів і їхнє втручання в справи Церкви. Стикаючись із управліннями в справах релігій у різних областях України, я із задоволенням переконався, що наше, Харківське – одне з найбільш компетентних і коректних у праці з релігійними організаціями. Тим більш симптоматичною виглядає ситуація зі згаданими статистичними звітами. Державна адміністрація, хочеться вірити – з найкращих міркувань, прагне залучити релігійні громади до власних проектів. При цьому управління в справах релігій вільно чи не вільно перебирають на себе функції контролю й стимулювання суспільної діяльності церковних спільнот. А часом у них з'являється і спокуса втрутитися в справи управління, в стосунки між громадами, конфесіями та юрисдикціями. Особливо коли зі столиці час від часу долинають заклики до створення єдиної Помісної Церкви.

Немає що говорити, світських чиновників провокує до втручання в справи Церкви брак у духовенства власної ініціативи, компетентності, його нехить залишати межі храму для суспільного служіння. Набридли всім міжконфесійні чвари й розколи

спонукають політичних діячів виходити в невластивий їм простір церковної політики й перебирати повноваження ієрархів. Але ж чи не стоїть за цим цілком жива в психології посткомуністичної влади психологія авторитаризму й намагання структурувати українське суспільство, й релігійні інституції в тому числі, відповідно до жорсткої вертикалі влади? І чи не є злочинно помилковим ототожнення церковної громади та світських інституцій, яке призводить до нехтування непомітними на перший погляд рисами ідентичності наших парафій?

На тлі улюблених тем про НАТО, євроінтеграцію, Євро-2012, Голодомор, економічну кризу, бездіяльність Верховної Ради чомусь не доводиться зустрічати в державних документах і промовах лідерів згадок про стратегічно важливі для України **перспективи творення громадянського суспільства**. Часом взагалі здається, що олігархічні партії та блоки з їхніми представниками при владі просто уникають цієї теми. Крім того, дискусії про громадянське суспільство, коли вони й відбуваються в академічному чи політичному середовищі, неохоче зачіпають роль у його творенні церковних громад. Швидше навпаки: православні громади уявляються багатьом сучасним ліберальним політикам і соціологам надміру консервативними, затруєними монархічними чи теократичними ідеями або ж просто суспільно незрілими для участі в цьому процесі. Зрештою, про яке громадянське суспільство можна, здавалося б, говорити з парою десятків бабусь і заклопотаним требами настоятелем звичайної сільської парафії? Та й хворобливо антиклерикальна західна «політкоректність» створює несприятливе тло для розширення конструктивного діалогу з Церквою.

Філософові чи релігієзнавцеві зайве нагадувати про фундаментальне значення християнської спільноти для еволюціонування рабовласницької античної демократії в сучасну західну цивілізацію. І українські православні спільноти не перебували поза цим процесом. Пригадаймо місце братств у системі комунального управління за Магдебурзьким правом, шляхетську активність на сеймах і сеймиках, де дискутувалися релігійні проблеми. А наші громади у вільному світі протягом минулого сторіччя здобули чудовий досвід присутності в суспільному житті й репрезентації не тільки української еміграції, але й поневоленої совєтами історичної батьківщини.

Що ж саме в духовному потенціалі православної громади виглядає нині перспективним для творення громадянського суспільства? Я б почав із **системи пріоритетів**, котра формує життя церковної громади. Не секрет, що в церковному побуті трапляються і вияви прагматизму, і матеріальні зацікавлення, і кар'єризм. Однак коли ці чинники набувають пріоритетного характеру, спільнота руйнується, губить свою тотожність. Беззастережна першість у релігійній громаді може належати тільки духовним, релігійним цінностям, які й визначають собою устрій спільноти, її повсякденне життя.

Попри полемічність висновків Самюеля Хантінгтона чи Френсіса Фукуями, варто звернути увагу, що обидва популярні мислителі вказують на ключову роль у сучасних цивілізаційних процесах не економічних, а ціннісних орієнтирів. Очевидно, сучасне поліконфесійне суспільство не може прийняти євангельські цінності як визначальні. Але досвід спільноти, що керується протягом двох тисячоліть неперехідними цінностями, і завдяки цьому витримує змагання зі світом, навряд чи може ігнорувати навіть запеклий атеїст.

Другий елемент досвіду Церкви, що його варто пам'ятати, – **неістотність кількісних вимірів для життя спільноти**. Серед іншого Господь на Синайській горі дає завіт: «Не будеш з більшістю, щоб чинити зло» (Вих. 23:2). Весь досвід Церкви, керованої ієрархічною меншістю, спрямовуваної в її русі до спасіння поодинокими святими, заперечує засади демократичного централізму. Майже все людство загинуло в потопі, а наша післяпотопна цивілізація почалася зі жменьки праведників, врятованих разом із праотцем Ноєм. Єдиний монотеїст у ранньоантичному світі Авраам започаткував своїм

виходом із Уру Халдейського найпотужніший переворот у свідомості людства. Та й апостольська громада уявлялася піщинкою серед калейдоскопу релігій Середземномор'я. А хіба не маленька спільнота о. Олександра Меня визначила найбільш здорові тенденції в Православній Церкві Східної Європи два десятиріччя тому?

Вимірювання інтенсивності духовного життя кількістю релігійних громад, священнослужителів, осіб, присутніх у храмах або довкола них під час великодніх богослужінь, об'єктів добродійної опіки абсурдне, бо суперечить самій природі християнської духовності. Праведність завжди скромна, непомітна. Христос бо радить: «А ти, коли молишся, увійди до своєї комірчини, зачини свої двері, і помолися Отцеві своєму, що в таїні; а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно» (Мт. 6:6). Праведник – побожна людина, яка живе за совістю, за правдою, відповідно до своїх переконань, прагнучи в усьому наслідувати Христа, є не тільки коштовним скарбом Церкви, а й найвищим національним надбанням. Давайте пригадаємо роль у творенні сучасної Європи прп. Венедикта Нурсійського або місце в російській історії прп. Сергія Радонезького.

Мудрість державного діяча виявляється у виборі поміж плеканням конформізму в середовищі слабкодухої частини духовенства чи ж вслуханням у чесний голос принципового критика. Пригадаймо, як реагував син Ярослава Мудрого на викривальне послання преподобного Феодосія Печерського: «Князь, прочитавши те послання, розгнівався страшно і, загарчавши немов лев, ударив ним об землю. А тому облетіла всіх звістка, що бути блаженному приреченим до ув'язнення... Але той [князь], хоч і вельми розгнівався на блаженного, але не наважився жодного зла чи печалі сотворити йому, бачив бо мужа преподобного й праведного» (Житіє прп. Феодосія, 48). Ще й потім Святослав Ярославич сам відвідує Печерський монастир і кличе до себе на гостину преподобного ігумена. Чи завжди сучасні лідери нації здатні виявити подібне розуміння місії праведника?

Третя неоціненна за сучасних умов риса церковної спільноти – **жертвність**. Може, вона не завжди належною мірою виявлена в священника або церковного причету, але для звичайних мирян матеріальна зацікавленість їхньої участі в парафіяльному житті виключається. Зразком для кожної православної громади є апостольська спільнота: «А люди, що ввірували, мали серце одне й одну душу, і жоден із них не вважав що з маєтку свого за своє, але в них усе спільним було» (Діян. 4:32). У Православній Церкві ніхто не змушує мирян платити десятину від своїх прибутків. Державна допомога Церкві не передбачена законодавством. Сторонні добродійці шукають власних інтересів, та й з'являються вони епізодично, не без впливу адмінресурсу. Громади – в усякому разі відомі мені громади нашої Церкви – живуть коштом своїх парафіян і знають, що більше ні на кого не можуть розраховувати.

Такої жертвності й покладання на власні сили катастрофічно бракує для сучасного українського суспільства. У нас чомусь прищепилося переконання в тому, що нинішнє політичне життя – виключно змагання фінансових проєктів, пропонованих різними олігархічними кланами. Можливо, даються взнаки хибні уявлення про капіталістичний світ, сформовані радянськими підручниками. Це паралізує віру й добру волю наших співвітчизників, унеможлиблює розвиток громадських ініціатив і справді-таки підпорядковує суспільне життя потужним бізнесовим середовищам. Тож і виходить, що замість громадянського суспільства твориться олігархічна демократія, подібна до шляхетської демократії Речі Посполитої епохи сарматизму, але аж ніяк не схожа на устрій розвинених західних країн.

Ще одна важлива риса життя православної спільноти – її **підпорядкування незмінному ритмові богослужбового уставу**, незалежному від зміни настоятеля чи причету. Адже ми знаємо, як важливо для подолання далекої дороги увійти в її ритм, звільнитися від хаотичних порухів. Церковному життю чужі перекури й аврали. Кожен тиждень розпочинається спільною літургією в неділю, щороку ми переходимо через одні й ті самі

свята, пости. Наше життя позначається чітко регламентованими Церквою таїнствами й обрядами. Кожен із нас, православних християн, приходять у спільноту через хрещення й миропомазання, визначає своє місце в світі чи то вінчанням, чи монашим постригом, чи священницькою хіротонією, зустрічається з Христом у причасті Святих Таїн, завершує присутність на землі в чині похорону... І цей земний ритм відкривається в перспективу вічного Небесного Царства.

Державі, втомленій від хаосу непередбачуваних змін, конче потрібне відчуття ритму, надійності, певності в майбутньому. Він же створюється поступовим формуванням зрозумілої та прийнятної для громадськості традиції.

На жаль, нам і досі бракує визнаних усім суспільством свят і вміння їх відзначати. Навіть святкування неділі ставиться в українському суспільстві під сумнів. Ще трапляються перенесення на неділю робочих днів. Повсюдно неділя стала днем закупівель, виїздів на заміську ділянку, праці різних навчальних курсів. Недільна ж літургія, особливо влітку, збирає лічені відсотки українців, що ідентифікують себе як православні. Вихідний день, свято чи похорон у свідомості багатьох перетворюються на виснажливе й марнотратне застілля.

П'ятою гідною уваги якістю є **талант свідомого самообмеження**, що формується в православній громаді. «Блаженні вбогі духом, бо їхнєє Царство Небесне» (Мт. 5:3), – це максима, яка визначає перспективу добровільної відмови від споживацької гонитви за надмірними прибутками, тілесними втіхами, державними нагородами, задоволенням пожадливістю. Християнська, євангельська етика має неоціненне значення для суспільства, що здійснює перехід із напівголодного животіння в світ вільного споживання. Вона вчить не тільки рятуватися від самозасліпленого насичення, але й свідомо формувати власні потреби, пам'ятаючи про присутність довкола інших людей, наших ближніх, зі своїми запитами. Євангельська етика виховує мужність, необхідну для того, щоб добровільно відмовитися від спокусливих прибутків, непотрібної розкоші.

Реалізація потенціалу громадян і їхніх об'єднань, у тому числі релігійних спільнот, можлива тільки за однієї умови: **захищених прав і свобод**. Ситуація постійної загрози й непевності, знання того, що їхню церкву чи духовний центр можна захопити рейдерською атакою, перевести в іншу юрисдикцію, підкупивши чи шантажуючи настоятеля, паралізує волю людей. Тим більше, що кожен українець знає: сучасний суд не захищатиме потерпілого, коли за ним не стоять адміністративний ресурс або солідні кошти. А про випадок покарання людини в рясі за захоплення чужого храму, прилюдні образи, пропаганду ворожнечі й насильства, шахрайські дії ніхто в Україні й не чув.

Чи ж можна все-таки розраховувати на плідне використання суспільством духовного потенціалу наших громад? Можна, якщо держава навчиться шанувати власні закони та канони, котрі визначають ідентичність Церкви. Можна, якщо стосунки держави з окремим громадянином або церковною спільнотою набудуть партнерського характеру. Як християнин, я вірю, що в сучасному нерівноправному діалозі сил, одна з яких продовжує вважати себе апаратом насильства, а друга керується апостольською настановою «Не будь переможений злом, але перемагай зло добром!» (Рим. 12:21), переможе друга сила – Церква. А з нею і всі ми – українці, котрі хочуть жити в громадянському суспільстві.

Ігор Ісиченко

Духовний потенціал православної общини и перспективы создания гражданского общества в Украине
Статья посвящена определению современных проблем гражданско-церковных и государственно-церковных отношений в независимой Украине, выяснению особенностей существования православия в Украине и роли православия в утверждении гражданского общества.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2009.